

KEREPESZKI RÓBERT

FESZÜLTSÉGEK AZ EGYETEMI TEMPLOM
ÉPÍTÉSE KÖRÜL 1938-BAN¹

TENSIONS INVOLVING THE CONSTRUCTION OF THE UNIVERSITY CHURCH IN 1938. Next to the Main Building of the University of Debrecen stands a Protestant church which for long years in the past accommodated the periodical holdings of the university's Main Library. However, by now much of the church's early history has been forgotten. The study demonstrates that the university's management supported the view, as early as the very beginning of the 1920s, that for a fundamentally Protestant institution of higher education the government authorities should provide a church of its own. This project was delayed by the world economic crisis of 1929 and the fact that the construction of the Main Building itself of the university was not completed until 1932/1933. The management of the university, the Protestant Diocese of the Trans-Tisza District and the Ministry of Religion and Public Education jointly invited tenders for the construction of the building, the winner of which was a contractor of Jewish background. This decision—reflecting the spirit of the age—elicited aversion from right-wing student organizations. Through presenting the standpoints concerning this event, the study provides a graphic description of the relevant contemporaneous attitudes.

A Debreceni Egyetem Központi Épülete mellett áll egy református templom, mely a múltban hosszú éveken keresztül adott otthont az egyetemi nagykönyvtár folyóírat-tárának, történetének jelentős része azonban mára már feledésbe merült. A történetész feladata, hogy az „emlékezhelyekhez” kapcsolódó, kevésbé ismert eseményeket feltárja, felszínre hozza, mert ezáltal egyes korszakok történetéhez, a korabeli mentalitás sajátosságaihoz adhat érdekes adalékokat. Nincs ez másként az egyetemi templom esetében sem, amelynek történetében az 1938-as esztendő izgalmas fejleményeket hozott.

Ez az év általában véve is rendkívül mozgalmasan alakult mind a magyar kül- és belpolitikára, mind az egyetem életére nézve. A nemzetközi politikai események alakulása úgy hozta, hogy 1938 novemberében megszületett a Felvidék egy részét Magyarországhoz visszacsatoló első bécsi döntés, amely megnyitotta a revíziós sikerek sorát, egyúttal fontos lépcsőfoka volt annak a folyamatnak, amely tragikusan a náci Németországhoz fűzte a magyarság sorsát.² Még ugyanebben a hónapban került sor a korszak egyik legérdekesebb belpolitikai eseményére is, amikor a rendeleti kormányzás bevezetését megkísérlő Imrédy Béla miniszterelnököt – a Horthy-korszak parlamentarizmusában egyeduralkodó módon – a kormánypártból kilépő „disszidens” képviselők az ellenzék tag-

¹ A publikáció elkészítését a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta.

² Az első bécsi döntés körülményeiről és következményeiről lásd részletesebben SALLAI Gergely, *Az első bécsi döntés*, Budapest, 2002.

jaival összefogva leszavazták.³ A két esemény lényegében összefüggésben volt egymással (ugyanis a kormányfő épp a Felvidék visszatérése miatti rendkívüli helyzetet akarta kihasználni a tulajdonképpeni diktatúra kialakítására), és egyik sem maradt visszhang nélkül Debrecenben, illetve a város egyetemén. Azonban, amíg az első revíziós sikert – a korabeli hangulatjelentések szerint – „túláradó örömmel”, politikai nézetektől függetlenül egy emberként ünnepelte a társadalom, addig a belpolitikai krízis már megosztotta a lakosságot.⁴ A helyi szociáldemokraták és a nyilasok (!) tiltakoztak Imrédy tevékenysége ellen, ezzel szemben az egyetemi hallgatók akkori legbefolyásosabb szervezetei, így a Turul Szövetség és a keretébe tartozó ún. bajtársi egyesületek⁵ 1938. november 25-én szimpátiatüntetést rendezett a kormányfő politikája mellett, és felvo-

³ A 1938 őszi belpolitikai válságról és Imrédy Béláról lásd részletesebben SIPOS Péter, *Imrédy Béla és a Magyar Megújulás Pártja*, Budapest, Akadémiai, 1970, 58–73; *Imrédy Béla a vádlottak padján*, szerk. SIPOS Péter, Budapest, 1999, 11–62; *Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata 1918–1945*, sajtó alá rend., bev., jegyz. PERNEKI Mihály, Budapest, 1983, 180, 185–187.

⁴ Hajdú-Bihar Megyei Levéltár (HBML), Főispáni bizalmas iratok (IV.B.901/a), 15. doboz, 319–1938. eln. *A debreceni rendőrkapitányság helyzetjelentése 1938 novemberéről*. Uo., 324–1938. eln. *Hajdú vármegye és Debrecen vitézi székkapitányának nemzetvédelmi helyzetjelentése 1938 novemberéről*.

⁵ A korszak ún. egyetemi bajtársi egyesületei a felsőoktatási intézmények fennhatóságán kívül állva a Tanácsköztársaság bukása után kezdtek szerveződni az irredentizmus, a militarizmus és az antiszemitizmus jegyében. Ezek a 19. századi német Burschenschaftok mintájára jöttek létre, és elsősorban társadalmi, a magyar egyetemeken ismeretlen, hagyományok nélküli szervezetek voltak. Két ok miatt nem tartoztak soha az intézmény fennhatósága alá. Elsősorban azért, mert a korábbi gyakorlattól teljesen eltérő módon nem a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, hanem a belügyminiszter fogadta el az alapszabályait. A szabállyal szemben az egyetemi tanács mindig nyomatékosan kifogást emelt, mivel eszerint a bajtársi egyesületeknek nem csak hallgatók lehettek tagjai. Másrészt a bajtársi egyesületek egy országos központ, az 1919 augusztusában Budapesten létrejött Turul Szövetség kötelékébe tartoztak. Ez koordinálta a tevékenységüket, és csak innen fogadtak el utasításokat. A bajtársi egyesületek karonként külön-külön szerveződtek, ahol lehetett a tudományára jellemző nevet kaptak, de nem minden lehetséges esetben. Az orvosok szervezete a Csaba Bajtársi Egyesület volt, a jogászoké a Werbőczy BE, a bölcsészeké Árpád BE, a teológusoké a Bocskai BE. Ugyanígy névvel alakultak bajtársi egyesületek a budapesti, a szegedi és a pécsi egyetemek megfelelő fakultásain is. Az azonos karok azonos egyesületei azonban szervezetiileg semmiféle kapcsolatban nem voltak egymással, az egyesületek csak a helyi, kerületi vezérsgéknek voltak alárendelve, a vezérsgék pedig az országos fővezérsgének (tehát például a debreceni orvosok Csaba Bajtársi Egyesülete nem volt alárendelve a budapesti „Csabának”). A különböző kari egyesületek viszont egymással egyenrangúak voltak. Lásd részletesebben SZÉCSÉNYI András, *A Turul Szövetség felépítése és szerepe a két világháború közötti ifjúsági mozgalomban* = Fejezetek a tegnapi világából, szerk. GERGELY Jenő, Budapest, 2009, 214–232; UJVÁRY Gábor, *Egyetemi ifjúság és katolicizmus a „neobarokk társadalomban”: A Foederatio Emericánáról* = A harmincharmadik nemzedék: Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban”, szerk. Uő., Budapest, 2010, 413–493; KEREPESZKI Róbert, *A Turul Szövetség debreceni kerületének megalakulása és működése* = Juvenilia: Debreceni Bölcsész Diákkörösök Antológiája, szerk. PETE László, Debrecen, 2008, II., 130–144; Uő., *A Turul Szövetség* = A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948, szerk. ROMSICS Ignác, Budapest, 2009, 341–376.

nultak a főispáni hivatal elé.⁶ Ez az Imrédy körül kialakult feszült helyzet végül november utolsó napjaiban – ideiglenesen – megoldódott: a kormányfő még pár hónapig posztján maradhatott, de a rendeleti kormányzásról le kellett mondania.

Ezekkel az eseményekkel párhuzamosan, illetve részben ezekhez kapcsolódva egy másik tényező is nyugtalanságot okozott a radikális megnyilvánulásokra kész jobboldali egyetemi ifjúságban. Ennek megértéséhez azonban fontos felvázolni néhány előzményt és körülményt. A debreceni egyetem vezetősége már az 1920-as évek legelején nyíltan állást foglalt amellett, hogy az alapvetően református jellegű felsőoktatási intézmény számára saját templomot is biztosítson a kultuszvezetés. Ennek megvalósítása azonban csúszott, mert az új Központi Épület munkálatai is lassan haladtak. Mindezt tovább hátráltatta az 1929-ben kirobbanó gazdasági világválság, és csak 1932/33-ra készült el az intézménynek máig otthont adó létesítmény. Ezután került ismét napirendre a korábbi igény, és a következő tanévben hivatalosan is sor került az egyetemi templom helyének kijelölésére a Központi Épület mellett.⁷ 1938-ban az egyetem vezetése, a Tiszántúli Református Egyházkerület, valamint a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium pályázatot írt ki a kivitelezésre, amire ez év szeptemberéig összesen 20 ajánlat érkezett. A pályázatok elbírálására Végrehajtó Bizottság alakult, amely 1938. szeptember 27-én hozta meg döntését, miszerint az egyetemi templom munkálatait Székelyhidasi Sebestyén Lajos építési vállalkozóra bízta. Ez a határozat azonban nemcsak a jobboldali radikális egyetemi hallgatók szervezeteiben, hanem a város társadalmában is nagy felháborodást váltott ki, ugyanis Sebestyén zsidó származású volt. Különösen értetlenül fogadta a mindinkább jobbra tolódó közvélemény ezt, hiszen néhány hónap telt el csupán az első zsidótörvény (1938. évi XV. törvénycikk) hatályba lépése óta, ami „a társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról” címet viselte, tehát elsősorban a zsidók „térfoglalását” vette célba, és az első lépést jelentette a fokozatos kiszorításukban. A város és a vármegye ezzel kapcsolatos álláspontját a következőképpen jellemezte a főispánnak tett korabeli bizalmas hangulatjelentés: *„A ker(esztény) és nacionalista körökben rossz vért szült, hogy ezen keresztény templom építését egy zsidó cég kapta meg. Joggal kérdezi a ker(esztény) és nacionalista társadalom, hogy mutassanak példát arra, hogy egy zsidó templom építését megkapta-e valaha ker(esztény) építész, még ha az ajánlata kedvezőbb lett volna is. Folytonosan a ker(esztény) ipar és kereskedelem támogatásáról beszélünk – és a sok beszéd így érvényesül a gyakorlatban. Elszomorító és kétségbejítő!”*⁸

⁶ HBML, IV.B.901/a, 15. d. 308–1938. eln. *A vitézi székkapitány rendkívüli nemzetvédelmi helyzetjelentése*, 1938. november 29. Közli KEREPESZKI Róbert, *Hajdú vármegye és Debrecen vitézi székkapitányának hangulatjelentései (1935–1939)*, Századok, (2008/1), 79–122.

⁷ *A debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Almanachja és Évkönyve* (a továbbiakban EÉvk.) az 1933/34. tanévről, Debrecen, 1934, 225.

⁸ HBML, IV.B.910/a, 15. d. 267–1938. eln. *A vitézi székkapitány nemzetvédelmi helyzetjelentése*, 1938. szeptember.

A döntés hátterében egyébként az állt, hogy a Sebestyén-cég „*egyedül volt a vállalkozók között, aki vállalta a pályázati felhívásnak azt a kikötését, hogy az anyagáruk drágulása esetén ezen a címen külön igényt nem lehet támasztani*”, és „*ezt a kikötést a ker(esztyén) vállalkozók nem vállalták*”. Egy másik korabeli hangulatjelentés szerzője úgy fogalmazott: „*ott történt a hiba, ahol ezt a pályázati felhívást kibocsátották, mert a faji érdekeket komolyan elősegítő embernek [...] számításba kellett volna vennie azt, hogy ilyen kikötéseknek a tökeszegény ker(esztyén) vállalkozó eleget tenni nem tud, hogy ilyen kikötéseket csak a tökeerős zsidó vállalkozók képesek ez idő szerint vállalni.*”

Nem meglepő, hogy a Turul Szövetség, amely végig a korszak folyamán gyakran agresszív eszközökkel fellépett a zsidóság ellen,¹⁰ azonnal tiltakozott a döntés ellen. 1938. október 23-án a szervezet helyi bajtársi tagegyesületei gyűlést tartottak, melyen memorandumot fogalmaztak meg az egyetemi vezetés részére, amit október 29-i dátummal juttattak el Bacsó Jenő rektornak. Ebben kifejtették: „*Abban, hogy az egyetemi templomot idegen, zsidó fajú vállalkozó építené fel, súlyos megcsúfolását látjuk a keresztyén és a faji gondolatnak – melyet pedig a jelenlegi kormányzatunk képvisel és gyakran han-*

⁹ HBML, IV.B.910/a, 15. d. 324–1938. eln. *A vitézi székkapitány nemzetvédelmi helyzetjelentése*, 1938. november. A Sebestyén-cég egyébként már korábban is szerepelt a különböző hangulatjelentésekben, tehát a közigazgatási és rendvédelmi szervek figyelemmel kísérték a tevékenységét. 1937 augusztusában például a debreceni légvédelmi és a tűzérési laktanya építése kapcsán említették a jelentések Sebestyén Lajos építési vállalkozását. Az egyik kivitelezés elnyerésében – a források szerint – segítségére volt Megay Meissner Károly, a Hajdú vármegyei Nádudvar kormánypárti (Nemzeti Egység Párti) képviselője. Ez a „*jobboldali körökben [...] határtalan megütközést keltett*”, ugyanis „*a dolog pikantériája abban rejlik, hogy [Megay] eddig a szélsőségek felé hajló jobboldali gondolkodásának adott kifejezést, s most egyszerre csak a zsidó érdekek képviselője köntösében jelentkezik*” – írta az akkori bizalmas helyzetjelentés. HBML, IV.B.910/a, 14. d. 251–1937. eln. *A vitézi székkapitány nemzetvédelmi helyzetjelentése*, 1937. augusztus.

¹⁰ Például nem sokkal a templom-ügyet megelőzően két ilyen eset is történt. 1937 februárjában a zsidó származású Kabos Gyula főszereplésével bemutatott film, a *Lovagias ügy* vezetett a Turul tüntetéseihöz a fővárosban és vidéken, mert a szövetség szerint „keresztényellenes”, zsidók által befolyásolt alkotás volt. A korabeli rendőri jelentések szerint február 24-én Debrecenben a film miatt „*250 egyetemi s akadémiai hallgató gyűlt össze a filmszínház előtti téren s zsidóellenes jelszavak kiáltásával tüntetni kezdett*”, „*rendőri karhatalom egy részüket bekísérte, egy részüket pedig szétszórta*,” majd „*a Piac utcán kezdtek tüntetni, illetve folytatták azt. A karhatalom mintegy 80 főnyi csoportot bekerítve bekísérte, a többi pedig szétoszlatta. [...] Másnap az egyetemen történtek zsidóhallgatók eltanácsolásai,*” „*este pedig újra utcai zsidóellenes tüntetések történtek nagyobb rendezvény nélkül s karhatalommal szétoszlattva.*” 1938 áprilisában pedig a Csokonai Színház egyik előadását bűzbombákkal zavarták meg a Turul egyetemista tagjai a szintén zsidó származású Beregi Oszkár debreceni vendégszereplése miatt. Az esetekhez lásd SZÉCSÉNYI András, *Lovagias ügy: Epizód az antiszemitizmus történetéhez az 1930-as években*, Múlt és Jövő, (2009/1), 133–138; HBML, IV.B.901/a, 14. d. 57–1937. *A debreceni rendőrkapitányság hangulatjelentése 1937 februárjáról*; HBML, Rektori hivatal iratai (VIII.1/b), 57. d. 1977–1936/37. etsz. *Rektori jelentés a Lovagias ügy kapcsán kitört diáktüntetésekről*, 1937. február 25.; BAKÓ Elemér, *Egy élet a magyarságeért: Európa: 1915–1951*. Önéletrajzi feljegyzésekből összeállította, összekötő szöveggel ellátta BAKÓ Elemérné, Budapest, 2005, I., 148–149; HBML, IV.B.901/a, 15. d. 102–1938. eln. *A debreceni rendőrkapitányság jelentése a Csokonai Színházban történt incidensről*, 1938. április 22.

goztat is. *Etikai szempontból sem tartjuk megengedhetőnek, hogy a keresztyén hit és erkölcs hajlékát a mi erkölcsi felfogásunktól oly messze eső és vele homlokegyenest más meggyőződést valló idegen fajnak a tagja építse fel és azon vagyoniilag gyarapodjék, mikor a mi keresztyén vállalkozóink és a sorainkból kikerülő legjobban képesített építész-mérnökeink vállalat hiányában a legnagyobb bizonytalanságban élnek és kenyérgondokkal küzdenek.*¹¹

Joggal lehetett tartani attól, hogy a Turul nem vár türelmesen az egyetemi vezetés állásfoglalására. 1938. november 5-én délelőtt a Felvidék visszacsatolásának kezdetére Bacsó rektor egyórás tanulmányi szünetet és ünnepélyt rendelt el, amit a bajtársi egyesületek arra használtak fel, hogy – ha már újra összegyűjt a teljes ifjúság – újabb gyűlést tartsanak az egyetemi templom ügyében, amire az egyetemi vezetés nem adott engedélyt. A tiltakozó megmozdulást ennek ellenére megtartották. Az egyetemi vizsgálat szerint a rendezvényen megjelentek a helyi nyilas pártok szimpatizánsai és tagjai, akik zsidóellenes röplapokat terjesztettek a hallgatók között, tehát megpróbálták kihasználni az eseményt és a fiatalság felfokozott hangulatát saját befolyásuk, támogatottságuk növelésére. A nem engedélyezett, nyilas agitációba torkoló gyűlésen a Turul szónoka, China Albert korábbi orvostanhallgató volt, aki a debreceni bajtársi egyesületek egyik legradikálisabb tagjának számított.¹² A gyűlés végül rendbontás nélkül ért véget, és még aznap a Turul tagszervezeteinek vezetői 1938. november 8–9-re rendkívüli szünetet kértek az egyesületeik tanárelnökeiktől (magiszterektől), hogy tiltakozhassanak az templom zsidó építtetője ellen, amit végül szintén elutasított Bacsó rektor.¹³

¹¹ HBML, VIII.1/b, 63. d. 718–1938/39. etsz. *A Turul Szövetség memoranduma*, 1938. október 29.

¹² China Albert gyakran vett részt a különböző nemzetiszocialista pártok rendezvényein is. A nevét Endrődire magyarosító korábbi orvostanhallgató Simon Józseffel, a debreceni bölcsészek Árpád Bajtársi Egyesületének ultraradikális tagjával aktív tagja volt a gróf Festetics Sándor által vezetett Magyar Nemzeti Szocialista Pártnak. A rendőri jelentések szerint mindketten tevékeny szerepet vállaltak a párt 1935. januári debreceni gyűlésein, sőt, volt olyan alkalom, amikor valamelyikük az adott rendezvény levezető elnöki teendőit is vállalta. Az egyik ilyen gyűlésen „kb. 40 fő” hallgatóság jelent meg, a fő szónokok „Szentpály Kálmán ügyvédjelölt és Endrődi (China) Albert szigorló orvos voltak, a gyűlés elnöke Simon József állásnélküli tanárjelölt, városi szellemi szükségmunkás” voltak. Az a tény, hogy ezen a gyűlésen az egyetem három különböző (jogi, orvosi, bölcsész) karáról érkező vagy ott végzett fiatalok szónokoltak, mutatja azt, hogy a nemzetiszocializmus minden fakultáson erős gyökeret vert az egyetemi ifjúságban, és a politizálni vágyó szélsőséges hallgatókban bázist találhattak a magyar nyilas pártok. Egy másik gyűlésen China Albert arra buzdított mindenkit, hogy „harcoljanak a nemzetiszocializmus eszméjéért és igyekezzenek az emberekkel megértetni, hogy csakis ezen eszmék diadalra jutása révén lehet egy jobb jövő.” Mindketten alapítói és vezetői voltak a debreceni állástalan diplomások Méhely Lajos Bajtársi Egyesületének, amely nemcsak a debreceni Turul szervezetek között, hanem országosan is egyedi és ultraradikalizmusa miatt elszigetelt egyesület volt. HBML, IV.B.901/a, 11. d. 25–1935. eln. *A debreceni rendőrkapitányság jelentése a Magyar Nemzeti Szocialista Párt debreceni csoportjának „ismeretterjesztő” előadásáról*, 1935. január 18.; Uo., 22–1935. eln. *A debreceni rendőrkapitányság jelentése a Festetics-féle Magyar Nemzeti Szocialista Párt gyűléséről*, 1935. január 20.

¹³ HBML, VIII.1/b, 63. d. 718–1938/39. etsz. *Kivonat az Egyetemi Tanács 1938. november 21-i rendes ülésének jegyzőkönyvéből*, 108. sz.

Mivel az egyetemi vezetésnél nem értek célra, a Turul tagjai más fórumokat kerestek fel a problémájukkal. November 10-én újabb két memorandumot fogalmaztak meg, az egyiket a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak, a másikat a Tiszántúli Református Egyházkerületnek címezték. Az előbbi a következő pontokat tartalmazta:

- „1) Méltóztassék odahatni, hogy a megbízást a zsidó vállalkozótól azonnal vonják vissza, és a templom építését adják keresztyén vállalkozónak.
- 2) Méltóztassék odahatni, hogy az építkezés során felmerülő további vállalatba adásoknál csak magyar fajú vállalkozók ajánlatát vegyék figyelembe, nehogy újból hasonló sérelem érje a keresztyén közvéleményt.
- 3) Méltóztassék törvényhozási úton egy olyan, a kor szellemének, a magyar faj érvényesülésének megfelelő elvi jelentőségű rendelkezést előkészíteni, mely szerint középítkezéseknél, hatósági építkezéseknél, különösen pedig a keresztyén felekezetek céljait szolgáló iskolák intézetek, elsősorban pedig templomok építésének vállalatba adásánál a zsidók ajánlatát egyáltalán ne vegyék figyelembe.”

Az egyházkerületnek eljuttatott memorandum is három pontból állt, melyek közül az első kettő tartalmilag megegyezett a VKM-nek küldött dokumentumával, az utolsó azonban eltért. Ebben kifejezetten azokat a személyeket célozta meg a Turul, akik a döntés meghozatalában részt vettek, és az ő elszámoltatásukat követelte: *„Tisztelettel kérjük, hogy mindazon bizottsági tagok, akik a pályázat elfogadásánál közreműködtek, hívassanak fel jelentéstételre, hogy hogyan történhetett meg az, hogy az egyetemi templom építését zsidó fajú vállalkozó nyerte el.”* Ezeket a pontokat nyomatékosította az egyházkerületnek eljuttatott memorandum bevezetője is, amelyben vallási okkal érveltek a templom építésével megbízott Sebestyén Lajos ellen: *„A keresztyén ifjúság, mely boldog örömmel várta az Isten dicsőségére és az ifjúság lelki épülésére és erkölcsének nemesítésére rendelt templom felépítését, nemcsak faji öntudatának súlyos sérelmét látja abban, hogy az egyetemi templomot zsidó építi fel, hanem vallási és erkölcsi meggyőződése súlyos megcsúfolásának is tekinti azt, hogy a keresztyén hit és erkölcs hajlékát Krisztus megkínzóinak és megalázóinak fajtestvére építse fel – éppen a magyar reformátusság székhelyén és éppen a legkeresztényibb és legnemzetibb meggyőződésű ifjúság számára. Az ifjúság nem tűrheti, hogy a nemzeti gondolat diadalának, a magyar feltámadás hajnalának évében az öntudatos keresztyén és nemzeti társadalmat nevelő debreceni ref(ormátus) Kollégium jubileuma alkalmával ez megtörténhessék.”*¹⁴

A minisztérium és az egyházkerület illetékesei viszonylag hamar, még a hónap folyamán reagáltak, ugyanis jogosan tartottak attól, az egyetemi ifjúság nem nyugszik bele abba, hogy a templomépítés a zsidó vállalkozónál maradjon. November 18-án Zsindely

¹⁴ HBML, VIII.1/b, 64. d. 834–1938/39. etsz. *A debreceni Turul Szövetség taggyűléseinek memoranduma a VKM-nek és a Tiszántúli Református Egyházkerületnek, 1938. november 10.*

Ferenc, a VKM államtitkára úgy foglalt állást, hogy a minisztériumnak már „*más vállalkozónak adni a munkát nem áll módjában, mert ez esetben kártérítési igénynek nyitná meg az útját,*” és így bár személyesen „*osztja az egyetemi ifjúság álláspontját, csak abban tud közbenjárni, hogy a belső munkálatok – amelyek még csak ezután lesznek kiadva – keresztény vállalkozóknak adassanak vállalatba.*”¹⁵ Három nappal később Révész Imre püspök az egyházkerület nevében reflektált a Turul memorandumára. Bár lényegében kiállt a Sebestyén-cég mellett azzal, hogy egy korábbi munkájukról, a Svetits-intézethez tartozó szerzetestanárnők lakásainak építéséről elégedetten nyilatkozott, mégis hasonlóan fogalmazott, mint a minisztérium államtitkára, mert kijelentette: ő is „*minden erejével közre fog működni, hogy az alvállalkozók keresztény iparosok legyenek.*”¹⁶

Ugyanezen a napon ülésezett a debreceni egyetem Tanácsa is, amely természetesen ismét részletesen foglalkozott az ügygel, mert a testület néhány tagját, így Csikesz Sándor prorektort is érintette a Turul egyik memorandumja, mivel részt vettek a templom-építés jogát odaítélő Végrehajtó Bizottság munkájában. Csikesz ekkor a következőképpen fogalmazott: a „*Végrehajtó Bizottság minden egyes tagja nyugodt lelkiismerettel nézhet ennek a vádnak szemébe, mert semmiféle államérvényes tiltó rendelkezés nincs a zsidó vállalkozásúak kizárására, mert az építkezés megdrágulása folytán az építkezésre szánt összeg vásárló ereje csökkent és így senki sem vehette a felelősséget magára, hogy a közpénzből súlyos tízezreket áldozzon divatos politikai jelszavaknak, s mert a megbízást nyert cég a központi épület építkezését kivéve (de azt is ő fejezte be) az egyetemi és klinikai telep valamennyi építkezését közmegelegedésre elvégezte.*” Továbbá kijelentette, hogy az Egyetemi Tanács nem avatkozhat már bele az ügybe, és „*legkevesébe szólhat bele olyan ifjúsági egyesület, amely nem áll az egyetem joghatósága alatt.*” Az egyetemi vezetés végül Darkó Jenő bölcsészkaros dékán álláspontját tette magáévá, miszerint: „*az egyetemi templom építésének vállalatba adása – mely miatt az ifjúság körében nyugtalanság tapasztalható – egyáltalán nem tartozik reánk. Ezért felelősséggel nem tartozunk. Tanácsunkat mindenekelőtt az érdeklő, hogy az előadások tartását az ifjúság ne veszélyeztesse – az előadások megtartását biztosítani kell.*”¹⁷

Végül érdemes az eset kapcsán megemlíteni a templomépítés jogát odaítélő Végrehajtó Bizottság állásfoglalását is. A testület 1938. december 16-án ülés tartott, melyen további érdekes adalékok kerültek felszínre. Révész Imre püspök beszámolt arról, hogy levélben megkereste a Református Teológiai Kar hallgatóinak Turul-szervezetét, a Bocsikai Bajtársi Egyesületet azért, hogy magyarázatot kapjon arra, a teológusok miért vettek

¹⁵ HBML, VIII.1/b, 64. d. 926–1938/39. etsz. *A VKM leirata a debreceni egyetem vezetőségének.* Budapest, 1938. november 18. Idézi még HBML, IV.B.910/a, 15. d. 324–1938. eln. *A vitézi székkapitány nemzetvédelmi helyzetjelentése,* 1938. november.

¹⁶ HBML, VIII.1/b, 64. d. 937–1938/39. etsz. *Révész Imre püspök átirata Bacsó Jenő rektornak,* 1938. november 21.

¹⁷ HBML, VIII.1/b, 63. d. 718–1938/39. etsz. *Kivonat az Egyetemi Tanács 1938. november 21-i rendes ülésének jegyzőkönyvéből,* 108. sz.

részt a szövetség memorandumainak kiadásában. A szervezet vezetője, Szabó Dániel válaszlevelében rámutatott, hogy „*a teológusokat először a legcsúnyábban sértegették a többi egyesületbeliek,*¹⁸ *azután pedig alkudozásba kezdtek és azt mondták, hogy nem akarják ők, hogy most ettől a vállalkozótól elvegyék a munkát, hanem csak azt, hogy a következőkben ne adják zsidónak a többi. Csak azért követelnek többet, hogy a kevesebbet megkapják.*” Emellett pár nappal később olyan értesülést is kapott Révész püspök, hogy „*az egyetemi ifúságnak esze ágában sincs megnyugodni a Miniszter úr leiratában, mert úgy vannak értesülve, hogy a miniszternek koránt sincs szándéka lefogni az ifúság kezét ebben az ügyben,*¹⁹ *amikor a zsidóság térhódítását akarja megakadályozni.*” Ezek után Révész

¹⁸ Ennek hátteréhez rá kell mutatnunk arra, hogy a teológusok általában mérsékeltabb mentalitást képviseltek, és a tevékenységük olykor élesen elkülönült a debreceni Turul többi tagegyesületétől. Nem ritkán a Bocskai Bajtársi Egyesület vezetősége tagjainak egyenként megtiltotta az antiszemita diáktüntetésekben és a zavargásokban való részvételt. Ez a különállás éles összeütközéshez vezetett a teológusok és a Turul többi tagja között. Erre egy jellemző példa, hogy 1934-ben, amikor a turulisták tüntetése elhűzódott, a kerületi vezetés arra szólította fel a diákokat, hogy addig ne iratkozzanak be a második félévre, amíg követeléseiket nem teljesíti az Egyetemi Tanács és a kormány. Ennek ellenére a hittudományi kar hallgatói rendben beiratkoztak. Néhány nappal később a kar folyosóján, Simon József bölcsészhallgató, az Árpád Bajtársi Egyesület alvezére a következő szavakkal támadt a Bocskai vezérére: „*áruló banda a teológus társaság, ki leszteek rúgva a Turulból [...] árulóra nincs szükség [...] fegyelmetlen társaság.*” Az ügyben összehívott egyetemi vizsgálóbizottság „kevesbé súlyos” fegyelmi esetnek nyilvánította Simon sértő szavait, és nem szabott ki külön büntetést az Árpád akkori alvezérére. HBML, VIII.1/b, 48. d. 1734–1933/34. et sz.; Uo., 1848–1933/34. etsz. *Simon József fegyelmi ügye.*

¹⁹ Ez a rövid megjegyzés érdekes megvilágításba helyez egy másik esetet, amely a parlamentben játszódott le egy évvel korábban. 1937. december 1-jén a Képviselőház üléstermében Shvoy Kálmán naplóbejegyzése szerint a következő történt: „*Hóman (Bálint kultuszminiszter) és Eckhardt (Tibor, az ellenzéki kiscsardák vezére) a Ház egyik utolsó padjában összeülnek tárgyalni. Hóman egyszerre hangosan és indulatosan Eckhardtra támad: »Ezt kikérem magamnak, miféle hang ez, kocsmában beszélnek így, hol vagyunk, nem a kocsmában« – és ezzel felugrott és előresietett a székebe. Nagy konsternáció. Amint Eckhardt nekem elmondta, az egyetemi diákságról s a tüntetésekről beszéltek, s ő Hómannak megmondta, hogy ő az oka az iskolákban uralkodó nyilas hangulatnak, mert türi, a diáksággal pedig összejátsszik. Ő termeli ki a szélsőjobboldali propagandát és irányzatot az iskolákban. Erre Hóman dühös lett, mert találva érezte magát.*” Az eset a képviselőház naplójában is részletesen megtalálható. Hóman és Eckhardt összeveszése Boczonádi Szabó Imre kormánypárti képviselő felszólalása közben történt a december 1-jei ülés végén. Az interpelláció után Hóman a Ház elé tárta, hogy Eckhardt az egyetemi nyilas-propaganda terjesztésével, eltűrésével vádolta meg, és ő ezt erősen visszautasította. Majd Eckhardt is szót kért, és a következőt mondta: „*Meggyőződésem azonban, hogy ha én azt mondom, hogy a kultuszminiszter úr a nyilas propagandát egy év óta csinálja, nem sértés, hanem állítás. [...] Miután azonban a kultuszminiszter úr felszólított arra, hogy a miniszter úr tárcája keretén belül folyó és hivatalosan tolerált nyilas-propagandáról adatokat bocsássak rendelkezésére, nem fogom elmulasztani, hogy ezeket az adatokat a legrövidebb időn belül a Háznak és az országnak tudomására hozzam.*” Erre azonban nem került sor, ugyanis Darányi miniszterelnök révén Hóman és Eckhardt „elsimították az ügyet.” Az eset végkifejletéhez tartozik, hogy Hóman az Eckhardt-tal történt látványos összeveszése után két héttel a Ház előtt is végleg tisztázza magát az ellenzéki politikus vádjai alól. A bajtársi egyesületekre vonatkozóan a következőket jegyezte meg beszédében: „*A bajtársi szövetségek diáktagjaival szemben az egyetemi hatóságok az egyetemi fegyelmi szabályzat értelmében gyakorolják a fegyelmi ellenőrzést és felügyelet jogát s amennyiben ezek e szabályokkal összeütközésbe jönnek a jövőben is megteszik a jogszabályokban előírt fegyelmi intézkedéseket. Az*

püspök szó szerint idézte a Bocskai Bajtársi Egyesület vezetőjének levelét, amiben Szabó Dániel szabadkozva beismerte: „minden mérséklésre való törekvésem mellett azt kell látnom, hogy a többi bajtársi egyesületek, annak ellenére, hogy a Püspök úrnak a nyilatkozatát ismerik és kezükben van a Miniszter úr leirata, újra a legszélsőségesebb állásponton vannak, olyannyira, hogyha kell, országos botrányra is készek kifejleszteni az ügyet.” A püspök ehhez hozzáfűzte, hogy „itt most csak az az aggasztó, hogy nincs-e az ifjúság mögött olyan tényező, amely tényezőnek az ifjúság is csak »falazásul« szolgál és nem fogja-e az folytatni ezt a dolgot.” Hasonló állásponton volt Csikesz Sándor is, aki rámutatott, hogy „valószínűleg van valaki a háttérben, mert annak idején a tüntetést leszavazták, de amikor a helybeli hungarista párt egyik vezére tartott beszédet előttük, előzőleg röpcédulákon toborozva össze az ifjúságot, akkor a befurakodott idegenek leszavazták a diákságot és a tüntetés mellett döntöttek.” A Végrehajtó Bizottság végül Csikesz álláspontját fogadta el, aki úgy fogalmazott: „Miután a miniszteri leirat megérkezett és az megállapítja, hogy az építkezés vállalatba adása a törvényes rendelkezések megtartásával történt, s így meg nem változtatható a VKM megítélése szerint sem: tehát tétessék ad acta. Amennyiben ez az indítvány nem fogadtatnék el, akkor mondja ki a Bizottság, hogy a kérdés érdemi részében foglaltakra vonatkozólag a Miniszter úr felelete megérkezett, ahhoz nagyjában és egészében nincs hozzátenni valója és nincs olyan tételes jogszabály, amely a vallásbeli különbséget kizáró oknak minősítené.”²⁰

Az egyetemi templom felépítésének zsidó vállalkozó részére történt kiadásából adódó feszültségek végül elcsendesedtek, részben annak köszönhetően, hogy véget ért a fél-év, és a hallgatók jelentős része hazautazott a téli szünetre. A tanév második szemesztere azonban újabb antiszemita jellegű diáktüntetések hozott, ám az 1939 márciusában lezajlott megmozdulásokban már említésre sem került a pár hónappal korábbi ügy.²¹

Az egyetemi templom alapkö-elhelyezési ünnepélyét – három szobor felavatásával egybekötve – 1939. április 27-én tartották. A rendezvény, mely része volt a Református

egyetemi és főiskolai hallgatókon kívül az egyetemet és főiskolát végzetteket is magukban foglaló bajtársi szövetségek jóváhagyott alapszabályaik értelmében a belügyminiszter felügyeleti hatósága alá tartozván, az e szövetségek keretében állítólag észlelhető szélsőséges agitációk és izgatások tekintetében bejelentett panaszokat a belügyminiszter úr tudomására hozom, aki saját hatáskörében fog a törvény rendelkezéseinek minden esetben érvényt szerezni.” Hóman állásfoglalása ellenére – ismét Shvoyt idézve – „rajta maradt a Nyilas Pufi gúnynév, amellyel az ellenzék illetve, ” noha a történetírás már tisztázta ezt az eltúlzott érintettségét az egyetemi tüntetésekben. Shvoy Kálmán titkos naplója, i. m., 161; Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Athenaeum, Budapest, 1937, XVI., 168–169, 385–388; A Képviselőház 1937. december 1-i és december 15-i ülései.; UJVÁRY GÁBOR, A politikus Hóman Bálint = Uő., A harmincharmadik nemzedék: Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban”, Budapest, 2010, 59–97; Uő., Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint kultúrpolitikája = A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948, szerk. ROMSICS IGNÁC, Budapest, 2009, 377–413.

²⁰ HBML, VIII.1/b, 64. d. 1853–1938/39. etsz. Kivonat a Kollégiumi Jubileumi Végrehajtó Bizottság jegyzőkönyvéből, 1938. december 16.

²¹ HBML, VIII.1/b, 65. d. 2589–1938/39. etsz. Bacsó Jenő rektor levele Fülei-Szántó Endre miniszteri tanácsosnak, 1939. március 23.

Kollégium jubileumi ünnepségsorozatának, rendben zajlott le, és részt vett rajta többek között Bacsó Jenő rektor, Révész Imre püspök, Jalsoviczky Károly, a VKM államtitkára, Kölcsény Sándor polgármester, sőt, helyszíni tudósítással számolt be róla a Magyar Rádió is.²² Ekkorra már az egész ügy szinte teljesen feledésbe merült, és év végi beszámolójában Bacsó rektor is csak finoman utalt rá: *„mikor bizonyos – az Egyetemen kívül eső – okoknál fogva az ifjúság hangulata az Egyetem rendjét veszélyeztette, újból összehívta(m) az ifjúság vezetőit s a bajtársi egyesületek magisztereit s az ifjúság hazafiasságára hivatkozva s lelkükre beszélve sikerült az egyetemi élet zavartalan menetét megőrizni s az ifjúság által óhajaikról és panaszaiukról szóló memorandumokat az illetékes helyekre fel is terjesztettem s azokban foglalt kívánságok némelyike már teljesedésbe is ment.*”²³

Az egyetemi templom átadására és felavatására végül csak a második világháború ideje alatt, 1942 májusában került sor.²⁴ Az egész eset legfontosabb tanulságait a legtalálóbban a Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Kar Tanácsa fogalmazta meg, mely 1939 januárjában a következő kéréseket és javaslatokat terjesztette fel az egyetemi vezetésnek:

- „1) Kérjük fel a Rector úr Ömagnificenciáját, kegyeskedjék minden rendelkezésre álló eszközzel megakadályozni az egyetemen olyan ifjúsági gyűlések tartását, melyekre idegen izgatók beszivároghatnak.
- 2) Az egyetemen az előadások megtartása vagy meg nem tartása ne az egyetemről távol eső szervek, vagy személyek, hanem a Rector intézkedésére történjék.
- 3) Kérjük fel Ömagnificenciáját, hogy higgadt bölcsességével, miként legutóbb is történt, igyekezzék megnyugvára bírni az ifjúságot. Ha azonban az egyetemi munka nyugodt menetét nem látja biztosítva, kegyeskedjék erről a professzorokat mielőbb, de legalábbis a tanterembe való belépés előtt értesíteni.”²⁵

²² Szoboravató és templomalapkö-elhelyezési ünnepély, EÉvk., 1938/1939, 55–66.

²³ BACSÓ Jenő, *Rectori beszámoló jelentés a debreceni m. kir. Tisza István Tudományegyetem 1938–39. tanévi állapotáról és működéséről*, EÉvk., 1938/1939, 109.

²⁴ HBML, IV.B.901/a, 18. d. 53–1942. eln. A vitézi székkapitány nemzetvédelmi helyzetjelentése, 1942. május.

²⁵ HBML, VIII.1/b, 65. d. 2293–1938/39. etsz. *Kivonat a Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Kar 1939. január 26-án tartott VI. rendes ülésének jegyzőkönyvéből.*